

בשטח עזרה ראשונה עזרה שנייה פרספקטיבה חומר למחשבה כנסים ספרים זיכרונות

"מצוינות אנושית היא עבודת חיים"

"אם נאבד את מדעי הרוח", אומר פרופ' יואב רינון, עם צאת ספרו החדש, "נאבד את האפשרות לבקר את ההתנהגות הלא מוסרית שלנו"

יורם הרפז

המאה העשרים תפשו עצמם מדעי הרוח כמי שתפקידם להכשיר אנשים להתנהגות אנושית.

. . .

הספרות, למשל, מתארת את הרע, את המכוער, את המעוות, את ה"לא אנושי". איך אפשר "להכשיר אנשים להתנהגות אנושית" באמצעותה? אתה מדבר בהקשר זה על "פואטיקה דידיקטית"; הדידקטיקה לא מחסלת את הפואטיקה?

המורה לספרות אינו מלמד קריאת ספרות, התלמידים הרי יודעים לקרוא; הוא מלמד להבין ולפרש ספרות; הוא נותן, או אמור לתת, לטקסט פרשנות שמפתחת מצוינות אנושית. השאלה היא לכן מה אנחנו מלמדים כאשר אנחנו מלמדים ספרות. הרעיון של "פואטיקה דידיקטית" הוא פרשנות מחנכת – מחנכת, אגב, לא רק את התלמידים אלא גם את המורים.

ונכון, הספרות רוויה בעבריינות מכל הסוגים, אבל ספרות היא לא עיתונות; ספרות היא יותר מתיאור תמציתי של אירועים ועובדות. "החטא ועונשו" אינו דיווח על רצח. אם מישוהו קורא את הרומן של דוסטויבסקי כמו שרסקולניקוב עצמו קרא את ניטשה והשתכנע לרצוח את הזקנה, כלומר כמו דיווח מנומק על רצח, אז הוא לא מבין ספרות. הספרות מעבדת את החומרים שלה ומגישה אותם לקורא. הקורא צריך לדעת כיצד לקרוא אותם – וכאן נכנסת הוראת הספרות. היא צריכה ללמד איך לקרוא ספרות, כלומר איך להבין ולפרש אותה.

כיצד פרשנות ספרותית מפתחת מצוינות אנושית?
בעיקר באמצעות רפלקטיביות. זה היה ברור לגמרי ליוונים הקדמונים. הם הבינו שאם אתה, למשל, קורא על אכילס ב"איליאדה", אתה לא אמור להיות כעסן כמוהו – אתה אמור לחשוב על הכעס ועל רגשות בכלל כדי לנהל אותם נכון. כיום לא ברור מדוע ספרות מחנכת וכיצד להפיק ממנה את הפוטנציאל החינוכי שלה. זה

בספר מניפסטי בשם "משבר מדעי הרוח" (הקיבוץ המאוחד, קן אדום, 2014) יוצא פרופ' יואב רינון (51), ראש בית הספר לספרות חדשות ועתיקות באוניברסיטה העברית, למלחמת מאסף על מעמדם של מדעי הרוח באוניברסיטאות. מדעי הרוח, הניגפים מפני מדעי הטבע והמקצועות הטכנולוגיים באוניברסיטאות – החוגים מתרוקנים – אינם אירוע אקרמי בלבד. ל"משבר מדעי הרוח" יש השפעה גם על מעמדם של מקצועות הלימוד בבית הספר. המניפסט של רינון נותן רוח גבית חזקה, מלומדת מאוד, לנאבקים על מעמדם של מדעי הרוח, מדעי החברה והאמנויות – המקצועות ההומניסטיים – בבית הספר.

מושג מפתח בספר שלך הוא "מצוינות אנושית". מה זה?

מצוינות אנושית היא מה שביוונית עתיקה נקרא "ארטה"; בלטינית תרגמו ל"וירטוס"; בעברית תרגמו ל"מידות טובות" ולמושגים אחרים. אני העדפתי "מצוינות אנושית". המושג כולל לא רק שכל טוב, אלא גם התנהגות ראויה, התנהלות אצילית. אדם שיש בו מצוינות אנושית מתנהל באצילות בכל מצב. אבל "אצילות" לוקחת אותנו ל"אריסטוקרטיה" וזה מעוררת התנגדות, לכן העדפתי "מצוינות אנושית".

ומדעי הרוח – זו הטענה העיקרית שלך – מפתחים מצוינות אנושית. מדוע לא מדעי הטבע – הם מפתחים התירה לאמת, השיבה ביקורתית, התמדה, דיוק? למה מדעי הרוח?

מדעי הטבע לא מנסים לעצב את אישיותו ואת אנושיותו של האדם. אין להם יומרה כזאת ואין להם ידע וכלים לעשות זאת. יש להם ערכים מדעיים, מחקרניים, אבל לא אנושיים. מדעי הטבע מעוניינים באובייקטיבי ולא בסובייקטיבי. אין להם עניין בסובייקט, באדם. העניין באדם הוא של מדעי הרוח. מאז יוון העתיקה ועד ראשית

צילום: רפי קוץ

פרופ' יואב רינן.
"מדעי הרוח אינם
מבטיחים דבר, הם
רק מגדילים את
הסיכוי שלנו להיות
אנושיים יותר"

"המדע צמצם את האדם למוח, לתרכובות כימיות, שניתן לחקור ולכמת, וכל מה שמגדיר אותנו כ'בני אדם' נדחק הצדה. ואם אין 'בני אדם' אז אי אפשר לשקוד על חינוכם ולהפוך אותם לבני אדם טובים יותר"

כמותה. היא עשתה מזה רומן, כלומר טקסט מעורר מחשבה על עבדות, על התהומות שהיא גוררת אליהם.

. . .

איך קרה שהדבר שהיה ברור במשך דורות – מדעי הרוח מחנכים, מפתחים מצוינות אנושית – נעשה לא ברור בימינו? מתי ומדוע התרחש המשבר?

באופן פרדוקסלי המשבר התרחש באחת התקופות המבורכות יותר בתרבות המערב – באוניברסיטאות הגרמניות שפיתחו את המודל לאוניברסיטה מודרנית. המודל היה אוניברסיטה מדעית שהאידאל המנחה אותה הוא מתודה מחקרית אוניברסיטאית. ניטשה, בעצמו פרופסור באוניברסיטה כזאת, שם לב לכך וכתב על הדרת האדם מהאוניברסיטה בשם המומחיות המדעית. במהלך מאה שנה של הערצת המדע גם מדעי הרוח רצו להיות מדע, כלומר רצו את "מדעי", לא את "הרוח", והפכו עצמם למיותרים. וכינתיים השתלטה המומחיות על האוניברסיטה ומשכה הכול למטה, לצרות האופקים שלה.

אחד הסימנים למשבר מדעי הרוח. אפלטון רצה לסלק את השירה מהמדינה שלו משום שהכיר, כמו כל אורחי אתונה, את הפוטנציאל החינוכי שלה, את השפעתה העצומה על האישיות וההתנהגות. היום השירה כבר לא מסוכנת.

הכוח המחנך של הספרות, ומדעי רוח אחרים, אינו בהזדהות ישירה עם הדמויות אלא ברפלקטיביות, במחשבה עליהן ועל התנהגותן.

כן, אבל הרפלקטיביות עוברת גם דרך הזדהות. ההזדהות מאפשרת רפלקציה. קח, למשל, את מדיאה; הקורא עשוי להזדהות חלקית עם הרצון שלה לנקום בעל שבגד בה עד כדי רצח ילדיו-ילדיה, אבל – הודות לרפלקטיביות שהסיפור מעורר – לא ללכת אחרי מדיאה ולנהוג באופן דומה. הטקסט מעורר מחשבות על ההשלכות האיומות של רגש הנקם. זה מה שהספרות עושה – פרובלמטיזציה של תופעות אנושיות. בכך היא שונה מהתקשורת שמדווחת על אם שרצחה את ילדיה. התקשורת אינה מניעה את הקורא להתלבט, לשאול, להעמיק. טוני מוריסון קראה כתבה עיתונאית על שפחה שחורה שהעדיפה לרצוח את ילדיה כדי שלא יהיו עבדים

בשטח עזרה ראשונה עזרה שנייה פרספקטיבה חומר למחשבה כנסים ספרים זיכרונות

בררת המחדל שלנו. להיות מוסריים זה קשה, צריך לוותר על הרבה דברים, להתגבר, וזה לא נעים. בני אדם נוהגים באופן לא מוסרי ומחפשים צידוק לכך. מדעי הרוח מקשים עליהם, הם תובעים מהם להיות אנושיים.

• • •

תן למורה כמה עקרונות להוראה מחנכת של מדעי הרוח, עקרונות של "ידיקטיקה פואטית".
למשל העיקרון של "הצללת צד", כלומר להתבונן בתופעות רגילות מבעד לספרות, מזווית אחרת. בדרך כלל קשה לנו להתסכל על המציאות שלנו במבט ביקורתי, כי אנחנו מעורבים בה והביקורת היא עלינו. קשה לנו, למשל, להתבונן בתרבות המלחמה המרקובה אותנו, אבל אם נקרא את "מקבת" נוכל אולי להבין מה קורה כאשר המלחמה היא תרבות. "המלט" יכול לעזור לנו להבין מה עושה לנו תרבות של נקמה. בכל יצירה ספרותית טובה ישנם פערים או סדקים שאפשר לנצל להתבוננות ביקורתית במציאות שלנו. המציאות של שקספיר אינה המציאות שלנו, אנגליה במאה השש עשרה אינה ישראל במאה העשרים ואחת, אבל הטבע האנושי לא השתנה באופן יסודי; מלחמה ונקמה או והיום דומות באופן מהותי.

או אתה מציע למורים בתחומי הרוח ליצור אנלוגיות בין הטקסט – הספרותי, ההיסטורי, הפילוסופי – למצבנו כיום.

כן, והאנלוגיות אינן ברורות מאליהן. צריך לעבוד, לפעמים קשה, כדי ליצור אותן. כאשר הביקורת מתווכת על ידי טקסט ספרותי קל יותר להתמודד אתה מאשר עם ביקורת המוטחת בכך ישר בפנים.

נסכם: האידיאל של מצוינות אנושית צריך להנחות את החינוך ואת הוראת מדעי הרוח ומתוכו יש לגזור אסטרטגיות של פרשנות מחנכת. אם תלמידים וסטודנטים ילמדו באופן מעמיק ונמרץ את מדעי הרוח – ספרות, היסטוריה, פילוסופיה, אמנויות – הם יהיו אנשים טובים יותר.

וכדאי לזכור שמצוינות אנושית זה לא דבר שיש לך או אין לך או כמו שאריסטו אמר – היא לא דבר שמגיע ונשאר. מצוינות אנושית היא פרויקט אי-סופי שיש להעמיק ולשכלל כל הזמן אחרת אתה מידרדר. מצוינות אנושית היא עבודת חיים. וכדאי גם להדגיש שמדעי הרוח אינם עושים אותך לאדם טוב יותר. ראה את תלמידיו המובהקים של סוקרטס, אלקיביאדס, קריטון ואחרים, הם היו הגרועים שבגורעם. מדעי הרוח אינם מבטיחים דבר, הם רק מגדילים את הסיכוי שלנו להיות אנושיים יותר. ■

כלומר "מות הסובייקט" אינו מתחיל בפקוק, אלא בהעריצת המדע של האוניברסיטה המודרנית; היא סילקה מתוכה את הסובייקט, את האדם, כדי לעשות מדע אובייקטיבי כמו שצריך.

נכון, האדם הפסיק להיות חשוב לא בפוסט-מודרניזם אלא מאה שנים לפניו, כאשר אידאל האובייקטיביות המדעית השתלט על האקדמיה וגלש ממנה החוצה. הסובייקט, הגורם האנושי, סולק מהאוניברסיטה, וכל השאלות האתיות שכרוכות בו – מוסר הוא עניין אנושי – איברו את הרלוונטיות שלהן. המדע צמצם את האדם למוח, לתרבויות כימיות, שניתן לחקור ולכמת, וכל מה שמגדיר אותנו כ"בני אדם" נדחק הצדה. ואם אין "בני אדם" אז אי אפשר לשקוד על חינוכם ולהפוך אותם לבני אדם טובים יותר; ואז – מי צריך את מדעי הרוח. דווקא המישים השנים האחרונות ערערו את

המדעיות של המדע. פילוסופים של המדע הראו שהמדע אינו אובייקטיבי אלא שבו בפרדיגמות, אפילו באידאולוגיות. התוכנה הזאת לא חרגה מהחוג הצר של הפילוסופים. תומס קון וממשיכיו לא פגעו ביקורה של מדעי הטבע. תקציבי המחקר הולכים למדעי הטבע, ובעקבותיהם הולכים החוקרים והסטודנטים. ואל תשכח, למדעי הטבע יש יתרון עצום על מדעי הרוח – יש להם תוצרים טכנולוגיים. מה יש למדעי הרוח לתרום לתעשיית התרופות, הנשק או לתעשיות אחרות?

מדעי הרוח אינם יכולים לתרום

לרמת חיים, אבל הם יכולים לתרום לאיכות חיים – לתרבות, למוסר, לאנושיות. ככה מדעני הרוח אהבים לומר על המדעים שלהם, אבל הם עצמם לא הוכיחו אנושיות מרשימה בהקשרים היסטוריים שונים. בגרמניה של שנות השלושים – כן, שוב הדוגמה הזאת – התגייסו מדעני הרוח ותלמידיהם למפלגה הנאצית או לא התנגדו לה. החוגים לפילוסופיה באוניברסיטאות התחרו על הנחת תשתית מטפיזית לנאציזם.

באופן עקרוני אנשים הם רעים. העדות הסטטיסטית ברורה: אנשים בכל הזמנים והמקומות העדיפו ומעדיפים לממש את הפוטנציאל הרע שלהם. לפי תוקידרס, אתונה, מולדת מדעי הרוח, התנהגה באופן נורא. היא עסקה וניצלה את בעלי הכרית שלה ללא רחמים; ובמהלך מלחמת הפולפון היא ביצעה פשעי מלחמה. הסיכוי שכני אדם יהיו רעים גדול בהרבה מזה שיהיו טובים. זה תמיד נכון; זאת המציאות. אבל לפחות יש אפשרות לבקר את ההתנהגות הזאת ולהציע אפשרות אחרת – זה מה שעושים מדעי הרוח. אם נאבד אותם, נאבד את האפשרות לבקר את ההתנהגות הלא מוסרית שלנו. התנהגות לא מוסרית היא